

"אנו עולים ושרים"? חבלי הקליטה של המשורר יעקב כהן**זאב מירון*****תקציר**

מהם הקשיים הייחודיים שאינטלקטואל מבוגר הבוחר להעתיק את מקום מגוריו לארץ חדשה נאלץ להתמודד עימם? מהי חוויית ההתערות שלו בחברה הקולטת? מאמר זה דן בחבלי הקליטה של המשורר יעקב כהן בארץ ישראל המנדטורית ובעשור הראשון למדינה ומציג אותם כדוגמה לקשיים שעברו על מהגרים אינטלקטואלים מבוגרים בתקופה זו. כהן עלה לארץ בגיל 53 לאחר שביסס את מעמדו כמשורר מרכזי בתנועה הציונית. הוא נמנה עם מחיי השפה העברית, ובארץ זכה לקבלת פנים חמה ואומץ אל חיקה של מפלגת השלטון מפא"י. עם זאת, כתביו ומכתביו חושפים את קשיי המהגר המבוגר להתערות בתרבות הקולטת, ועולות מהם תחושות ניתוק וניכור כלפי הווי החיים הארץ-ישראלי, המקשות עליו להפוך לבשר מבשרה של החברה הקולטת.

מילות מפתח: יעקב כהן; עלייה; מפא"י; ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל; הגירת מבוגרים

* אוניברסיטת בר אילן

מבוא

בראשית המאה העשרים היה יעקב כהן (1881–1960) מהבולטים שבמשוררי הציונות. חיים נחמן ביאליק מנה אותו בין שבעת כוכבי הלכת, כלומר שבעת המשוררים העבריים הטובים ביותר של תקופתו, ושיריו היו לקונצנזוס ביישוב היהודי. תנועת "השומר", למשל, אימצה כסיסמתה את השורה "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום!" הלקוחה מ"שיר הבריונים" שכתב, וגם "ברית הבריונים" הרוויזיוניסטית שאבה את ההשראה לשמה מאותו השיר (פילובסקי, 1997). בשנת 1912 הוציא כהן לאור ירחון בשם "העברי החדש", ובו שלל את הגלות מכול וכול והצהיר כי אופק קיומה של האומה העברית נמצא בארץ ישראל (העברי החדש, 1912), והוא המשיך לטעון בזכות החזון הציוני בכל שנות הקריירה הספרותית שלו באירופה, ואף הגדיר את הגולה "עוון פלילי" (קלוזנר, 1956). משום כך תמוהה הייתה בעיני בני דורו העובדה שסירב לממש את הציונות ולעלות ארצה במשך שנים רבות. במכתב ששלח לביאליק בשנת 1925 הסביר כהן כי הוא חושש לעלות לארץ בלי שיובטח לו בה מסד כלכלי איתן (כהן לביאליק, 15.10.1925). ביאליק מצידו נזף בכך: "אל לאיש החפץ לעלות לארץ באמת ובתמים לחכות לנסים. ענני שמים לא ירדו אליך להעבירך הנה. מקומות פנויים ומוכנים למפרע אין כאן. הכל תלוי בך וברצונך בלבד. ואם בוחר אתה בלב שלם בארץ-ישראל, אל תבט אחריו. עלה והצלח!" (ביאליק לכהן, 3.11.1925). נוסף על היותו משורר מוערך, נחשב כהן לעורך ספרותי מרכזי ולדמות מפתח בארגונים להחייאת השפה העברית (ראו למשל: כרמי, 1997; הועד המכין לקונגרס לכהן, 5.7.1909; הלר לכהן, 14.4.1929; הצפה, 13.1.1961), ואף כיהן כנשיא התנועה הרוויזיוניסטית בפולין. כהן חשש כי העלייה לארץ תפגע במעמד הרם שרכש לו, וכאשר בחר לבסוף לעלות היה זה רק לאחר שהמרכז הספרותי העברי בפולין החל לגווע (Werses, 1989), האנטישמיות האמירה ויחסיו עם ז'בוטינסקי עלו על שרטון (פילובסקי, 1997).

בשנת 1934, והוא בן 53, עולה מבוגר במושגי התקופה, בחר כהן לממש את הציונות שבזכותה דיבר כל השנים ולעלות לארץ ישראל. לכאורה זכה לעלות בתנאים מיטביים, שכן מעמדו ברפובליקה הספרותית העברית ובתנועה הציונית הבטיח את קליטתו האוהדת בחברת היישוב. יתרה מכך, בתור פעיל מרכזי בהחייאת השפה העברית ולימים חבר בוועד הלשון ובאקדמיה ללשון העברית, נחסך ממנו הצורך ללמוד שפה חדשה. אף על פי כן, כתביו ומכתביו חושפים את חבלי הקליטה שחווה עם עלייתו ארצה. מאמר זה נועד לבחון את חוויית ההגירה של כהן ואת קליטתו בארץ, שכן חוויותיו ממחישות ומגדירות את הקשיים הייחודיים שמהגר מבוגר סובל מהם, ולעמוד על הקשיים המאפיינים הגירה בשלב זה של החיים.

חבלי הקליטה של העולים האינטלקטואלים

כהן עלה ארצה במסגרת גל הגירה גדול מאירופה. בין השנים 1920 ל-1929 עזבו את מזרח אירופה ומרכזו יותר מ-620,000 יהודים (אלרועי, 2021). גל הגירה זה כלל גם את מרבית קהילת הסופרים העבריים, אשר מקצתם בחרו להגר לארצות דוברות גרמנית (Levenson, 2016) ומרביתם בחרו לעלות ארצה. עליית הסופרים התאפיינה בהטרוגניות גילית ודורית (מבחינת סגנון הכתיבה ומקורות ההשפעה הספרותית), כמו גם מהטרוגניות אידאולוגית (גינסר, 1996). לצד יוסף קלוזנר הרוויזיוניסט, פעלו חיים נחמן ביאליק שהיה מזוהה עם החוגים האזרחיים ורחל, אשת תנועת ההתיישבות העובדת. היוצרים שעלו ארצה נדרשו להתמודד עם סביבה תרבותית שהייתה זרה להם. המגע עם החברה הקולטת תבע מהם לעבור תהליך מואץ של אקולטורציה, כלומר הסתגלות לחברה הקולטת ולאורחותיה באמצעות אימוץ ערכים ונורמות

התנהגות ותרבות (Berry, 2001; Dyal & Dyal, 1981; Smither & Rodriguez, 1982). עם זאת, תהליך אקולטורציה של מהגרים אינטלקטואלים אינו מתאפיין בחד-צדדיות. בארצות הברית, למשל, רווחה ההערכה כי הגירתם של אינטלקטואלים אירופים רבים בשנות השלושים (ובכללם מורים, סופרים ומרצים) הובילה לשינוי תרבותי ולאינפוזיציה מואצת של הזהות התרבותית האמריקנית (Fermi, 1971). אולם פרמי (Fermi, 1971) מדגישה כי השפעתם של האינטלקטואלים האירופים על עיצוב התרבות האמריקנית נתחמה בגבולות השפעה ברורים. היא מציגה לדוגמה את האמריקניזציה הכפויה שעברה הפסיכואנליזה, בהתאם לגבולות הזהות הקולקטיבית האמריקנית.

גם בארץ ישראל התרחש תהליך דו-צדדי של אקולטורציה. האינטלקטואלים שעלו ארצה בתקופת היישוב פעלו בחברה מגויסת, חברה שהעניקה תוכן ומשמעות לפועלו של היחיד, ורוב מניינה ראה בהתגשמות היישוב בארץ ישראל את הדרך הנכונה היחידה למחיקת כשלי הגלות (Seltenreich, 2015). משום כך לא ניתנה למשוררים וליוצרים לגיטימציה לביטוי פומבי של חבלי הקליטה, לאכזבה שחשו נוכח המציאות או לגעגועים לנוף ילדותם (זלטנרייך, 2020). באופן פרדוקסאלי, יעקב כהן חיזק את הנטייה הזאת טרם עלייתו ארצה, כאשר שלל ממיכה יוסף ברדצ'בסקי את הזכות להיקרא ציוני לאחר שזה ביטא את אכזבתו נוכח חולשת היישוב בארץ (גוברין, 1989). יתרה מכך, הסביבה התרבותית ויחסי הכותב-קורא שאליהם התוודעו היוצרים בארץ, היו שונים מאלה שהתבססו בארצות מוצאם. במזרח אירופה נמנה רוב קהל הקוראים עם המעמד הבינוני, ואילו בארץ החזיקו מרבית הקוראים בתודעה מעמדית-פועלית (גם אם באורחותיהם התרחקו מאתוס זה והיו לבורגנים-עירוניים). ההגמוניה הרעיונית של תנועת העבודה לא נתחמה לזירה הפוליטית בלבד, אלא אף עיצבה את האתוס המוסרי-רעיוני של חלקים נרחבים ביישוב (גינסור, 1996). עם זאת, בשל שיעורם הגבוה של עולים בקרב הסופרים העבריים שפעלו בארץ, התחזקה השפעת הסופרים העולים על היצירה הספרותית בתקופת היישוב (בן-אור, 1966).

עלייתם של האינטלקטואלים בתקופת היישוב היא תופעה שטרם זכתה לבחינה מספקת בתחום חקר ההגירה בישראל. אי אפשר להסביר את מניעי עלייתם של אינטלקטואלים בתקופה זו באמצעות הגישה הנאו-קלאסית להגירה, שעל פיה מהגרים נוטים לעזוב את מולדתם ולהגר לארץ אחרת אם זו פותחת בפניהם אפשרויות כלכליות טובות יותר מאלה שמציעה להם ארץ מוצאם (Meyers, 2004). העלייה לארץ ישראל המנדטורית לא פתחה בפני רבים מהעולים אפשרויות כלכליות חדשות, והתבססה לרוב על מניעים אידאולוגיים, על מימוש הציונות באמצעות עלייה. על חברי חוג האינטלקטואלים והיוצרים אשר עלו ארצה היה להתמודד לא רק עם פערי תרבות ועם אורחות חיים חדשים, אלא גם עם הקושי הכלכלי וחוסר הוודאות שהתלוו למעבר לארץ החדשה. הדבר היה נכון פי כמה לעולים מבוגרים ובעלי משפחות ולמי שביססו מעמד מקצועי בארץ מוצאם. ראשי היישוב, וחיים ויצמן בראשם, שהיו מודעים למחסום הכלכלי אשר מנע את עלייתם של חוקרים, מדענים ואמנים מובילים ארצה, ניסו לפתור זאת באמצעות הקמת קרנות וגיוס תרומות לקליטתם. חיים ויצמן ושושנה פרסיץ ניסו לגייס משאבים לתשלום משכורותיהם של העולים האלה, אך מאמציהם לא עלו יפה, והתרומות לא הספיקו כדי לגייס רבים מהאינטלקטואלים היהודים (גלבר, 1990).

מאמר זה יבחן את תופעת עליית האינטלקטואלים בתקופת היישוב באמצעות ניתוח המקרה של המשורר יעקב כהן. משוררים עבריים נתפסו בחברת היישוב כבעלי מקצוע מבוקש המחיים את רוח האומה (גינסור, 1996). עם זאת, ארץ ישראל המנדטורית לא הבטיחה לאנשי הרוח שהגיעו אל חופיה עתיד כלכלי מזהיר מזה שהציעו להן ארצות הגירה אחרות. יעקב כהן הוא דוגמה מייצגת לאינטלקטואל עולה באותה עת – מבוגר ובעל משפחה, אשר ביסס מעמד של משורר, עסקן ציבור ועורך ספרות מוביל בפולין, ואשר

נדרש עם עלייתו לפלס את דרכו בחברה הקולטת. על מנת להקיף את חווית ההגירה של כהן יתחלק המאמר לשני חלקים עיקריים. בתחילה ינתחו טקטיקת ההתערות שנקט כהן ומדיניות קליטת האינטלקטואלים על ידי רשויות היישוב. לאחר מכן יתמקד המחקר בתחושותיו ובהתרשמויותיו של כהן העולה – כיצד חווה את תהליך העלייה, וכיצד השפיעו חוויותיו אלה על עמדותיו ביחס למפעל הציוני.

קליטתו של כהן על ידי מפא"י

עם עלייתו ארצה נקט כהן טקטיקה דומה לזו שנקט ביאליק עם עלייתו כעשור קודם לכן. בפולין היה כהן איש התנועה הרוויזיוניסטית, ואילו ביאליק נחשב לפני עלייתו ארצה מקורב לתנועת הציונים הכלליים. לאחר עלייתו התקרב ביאליק לתנועת העבודה – הוא כתב בשבחה, ובשנת 1931, בעקבות הקונגרס הציוני הי"ז, תקף את הציונים הכלליים והרוויזיוניסטים בשירו "ראיתכם שוב בקוצר ידכם". ביאליק התקרב לראשי מפא"י, ונמנה עם ידידיו של ברל כצנלסון, הסמכות הרעיונית של מפא"י, בקיבוצים ובמושבים ראו בו סמכות רוחנית והרבו להתייעץ עימו, וכצנלסון אף הגדיר אותו "שר האומה" וציין כי השפיע על דרכו. ביאליק הרבה לבקר במושבים ובקיבוצים, להרצות בפניהם ולתאר את חשיבות פועלם החלוצי. בהזדמנויות רבות הדגיש את בכורת תנועת העבודה על חוגי הימין בבניין הארץ ובקידום החזון הציוני. אולם מכיוון שסירב להצטרף רשמית למפלגה מסוימת, יכלו תומכי כל המפלגות להזדהות עם יצירתו. עם זאת, הקשר של תנועת העבודה עם ביאליק היה למורת רוחם של הגורמים המחויבים הדוגמטיים בתנועת העבודה, וכן התנגדו לו פועלי ציון שמאל (אבנרי, 2020; שפירא, 2000).

כאשר עלה כהן לארץ, הוא בחר לנקוט טקטיקה דומה שעיקרה התקרבות לתנועת העבודה והינתקות מהתנועה הרוויזיוניסטית. עם עלייתו פרסם כהן מאמר התנגדות חריף ל'בוטינסקי והתנער מכל זיקה לרוויזיוניזם' (הירדן, 4.2.1938). הוא גם החל לפרסם יצירות האוהדות את תפיסת אחדות העבודה ההיסטורית, ואף רכש מנוי לעיתון "דבר" (ביטאונה של מפא"י) שבו פרסם חלק משיריו החדשים. גם הוא, כמו ביאליק, ביקש לבקר בקיבוצים ובמושבים ולדון עם חבריהם בענייני ספרות (המחלקה לתרבות של ההסתדרות, 31.10.1934), אולם כמו במקרה של ביאליק, היה קשר זה לצנינים בעיני הזרמים הסוציאליסטיים הדוגמטיים, והם קיבלו את ניסיונות ההתקרבות של כהן בחשד. בניגוד לביאליק אשר התקבל במאור פנים בקיבוצים, נענתה פנייתו של כהן לקיבוצים בקבלת פנים צוננת, והובהר כי אף שהוא רשאי להגיע לקיבוצים, אל לו לצפות לתשלום עבור טרחתו (המחלקה לתרבות של ההסתדרות, 31.10.1934). גם עשור לאחר מכן נהגו הקיבוצים לשלוח לכהן מכתבי הזמנה צוננים. במכתב פנייה רשמי וקצר הוזמן, למשל, על ידי ועדת התרבות הבין-קיבוצית "לבקר ביישובי ההתיישבות העובדת למסיבות ספרותיות", והודגש בו כי "אם אתה נוטה להענות לפנייתנו זו, נא להודיע לנו מתי ואיפה נפגש, ונוכל לברר את הפרטים" (ועדת התרבות הבינקיבוצית, 6.9.1943).

מניעי ההסתדרות ומפא"י לקבלת "החבר" כהן

כאשר עלה כהן לארץ וביטא רצון לחבור לתנועת העבודה, קידמה ההסתדרות את פניו במאור פנים. בשנת 1938 יזמה ועדת התרבות של ההסתדרות ערב לחבריה שהוקדש כולו ליעקב כהן וליצירותיו, וכהן ומשפחתו הוזמנו אליו כאורחי הכבוד (פרידמן לכהן, 27.10.1938). כהן אף הוזמן לתערוכת הספר העברי שיזמה ועדת התרבות של ההסתדרות בחיפה, ובעיתון "דבר" שסיקר את האירוע נכתב כי "זוהי הפעם הראשונה שי. כהן נפגש עם צבור הפועלים. הקהל הרב שבא מוכיח מה רבה ההתענינות מצד הצבור

שלנו בשירה וכי אין חיץ בין צבור הפועלים והמשורר יעקב כהן" (דבר, 2.11.1943). אולם ההסתדרות לא רק הזמינה אותו לפורומים שעסקו ביצירותיו. הוא כתב לעיתון תנועת העבודה "דבר", והוזמן על ידי מפא"י (הזרוע הפוליטית של ההסתדרות) "להופיע מעל הבמה הצבורית שלנו מזמן לזמן ולאפשר לקהל השומעים שלנו לשמוע את הערכתך על עניינים העומדים ברומו של עולם" (מזכירות מפא"י, 28.2.1944; וכן ראו לדוגמה: הזמנה ממערכת העיתון החי של מפא"י, 20.3.1944). ההסתדרות אף הזמינה את כהן להיות חבר בוועדה שתגבש את תוכנית החגיגות שביקשה ההסתדרות לערוך לרגל מחצית היובל להתיישבות העובדת בעמק יזרעאל (המרכז לתרבות לכהן, 9.1.1946), ובהמשך הצטרף לשורות ההסתדרות, ואף הוזמן על ידי הוועד הפועל להשתתף במועצותיה (ראו למשל, הוועד הפועל לכהן, 30.11.1956). האדמיניסטרציה ההסתדרותית נהגה בכהן בכבוד רב, והנהלת ההסתדרות דאגה לפנות מזמנה ולהיפגש עימו כאשר ביקש (ראו לדוגמה, לוביאנקר לכהן, 20.6.1950).

יחסה האוהד של ההסתדרות כלפי כהן אפיין את מדיניותה כלפי אמנים ואנשי רוח. ההסתדרות אשר פעלה בערים והייתה לארגון-גג שאיגד בשורותיו חברים מזרמים רעיוניים שונים (אשר הצטרפו אליה לא אחת מטעמים אינטרסנטיים ולא בשל זיקה רעיונית), נטתה לגלות סובלנות גם כלפי מי שלא הגשימו בגופם את האידיאל החלוצי-סוציאליסטי (צחור, 1992). יתרה מכך, במפא"י רווחה ההנחה שלאמנים יוצרים יש תפקיד בעיצוב תפיסת עולם ועמדות חברתיות, כמו גם בהענקת יוקרה לגורם פוליטי המזוהה עימם. מנהיגיה העריכו כי תמיכתם של סופרים במפלגה תעניק לנציגיה ולמצעה הרעיוני תדמית החורגת מתחום העסקנות הפוליטית הצרה שכן זו תקשור את המפלגה עם שאר רוח ותרבות גבוהה, ותעניק תוקף פילוסופי-רעיוני לעקרונותיה המדיניים, ולשם כך גם היו נכונים להעלים עין ממחויבותם הרעיונית. המפלגה אף עמלה לצרף לשורותיה סופרים ואמנים, אך ללא הצלחה יתרה (אף שהצליחה לצרף לרשימתה את הסופר ס. יזהר לתקופה קצרה), ותפיסתה זו הייתה למוסכמה בזירה הפוליטית היישובית ובעשור הראשון למדינה (צחור, 1998; גלזמן, 2018; שמיר, 1983; דר, 2016; שפירא, 2007. למעשה מוסכמה זו אפיינה תנועות לאומיות רבות בראשית המאה העשרים. ראו: Shapira, 2010).

מכאן שהקשר עם יעקב כהן נתפס בעיני מנהיגי מפא"י כחשוב מבחינה ציבורית. הפרשנות הפרגמטית שהעניקה המפלגה לתפיסת עולמה הסוציאליסטית המוצהרת (Cohen, 2003) הובילה אותה להכליל יוצרים דוגמת כהן בספרי הלימוד בבתי הספר שנמנו עם זרם העובדים בחינוך, ומאוחר יותר במערכת החינוך הממלכתי, זאת אף שהכללתו של כהן לא עלתה כאמור בקנה אחד עם הטרימינולוגיה הסוציאליסטית-חלוצית וההתיישבותית המוצהרת של זרם העובדים בחינוך. יצירותיו של כהן נלמדו אפוא בבתי הספר של זרם העובדים בחינוך, באישורם של שרי החינוך זלמן שז"ר, דוד רמז ובן-ציון דינור מטעם מפא"י (Sheffi, 2002), כמו גם באישור הגוף הישיר המפקח על זרם העובדים בחינוך – ההסתדרות הכללית (המרכז לחנוך בהסתדרות לכהן, 10.6.1952; המחלקה הפדגוגית לכהן, 21.7.1953). מרכז הסתדרות המורים (שנמנה עם שורות ההסתדרות הכללית) אף ראה לנכון לארגן לחבריו "מסיבה לכבוד המשורר יעקב כהן" בבית המורה, ובאירוע, שנערך בפני ציבור המורים, נדונו ונותחו יצירות הספרות שלו (ליון לשלו, 20.12.1959; ליון לשלו, 30.12.1959).

יתרה מכך, מימי המנדט ואילך ייחסה מדיניות מפא"י לסופרים ולאנשי רוח תפקיד לאומי מרכזי. לדוגמה, במהלך "הועידה הארצית של עסקני תרבות", שיזמה מחלקת התרבות של הוועד הלאומי לכנסת ישראל בשנת 1936, הוגדרה חשיבותם של הסופרים "לעולה ולשאלת השכלת העם". בוועידה התכנסו "אנשי המפעל התרבותי מכל קצות הארץ ומכל חוגי הישוב לחפש פתרונים לשאלת השאלות בחיינו התרבותיים – שאלת הנחלת הלשון לעולה ולמצא את הדרכים המתאימות ללכת בעם ולהפיץ בקרבם אור

תורה" (קופמן לפא"ן, 1937). לסופרים נועד תפקיד מרכזי ב"תחיית הרוח" של היישוב הציוני המתהווה בארץ. הרנסנס הלאומי ויצירת "היהודי החדש" החף מפגמי "היהודי הגלותי" ומכשלויו לא יכולים היו להתממש ללא "תחיית הרוח" ושינוי תפיסת העולם הפנימית. "תחיית הרוח" תתרחש בעת ובעונה אחת עם השינוי החיצוני-הפיזי של "היהודי מחושל השרירים כובש הקרקע" (נוימן, 2009). לסופרים נועד תפקיד בעיצוב הזהות העצמית החדשה של ה"בנים-בונים, חלוצי תנועה ונאמני תחיה". חברי היישוב זוהו כמי שעוברים תהליך של שינוי פנימי ומתרחקים מדמות הקורבן הגלותי.¹ הוערך שהיישוב החל מגלה "גילויי גבורה עילאית! בהתנדב אלפי בנינו להתגונן נגד התקפות אין מספר ולמעלה מזה [...] ובשמרם על הלב העברי לבל יכנע", ועל יוצרי תרבות הוטל "לשמור על רוחנו מכל משמר לבל יבולע לאומץ לבנו ולבל תועם הכרת צדקתנו לרגע" (קריאת מחלקת התרבות, תרצ"ז). לצד הבטחת המשך הרנסנס של תחיית הרוח של היישוב הוותיק והמשך תהליך בניית זהותו העצמית של "העברי החדש", הוטל על הסופרים לשמש כסוכני סוציאליזציה עבור העולים החדשים. בחברת הגירה הקולטת לשורותיה עולים הזרים לאורחותיה נדרשו הסופרים לשמש כגשר לקירובם התרבותי-רעיוני –

חובה היא על כל אנשי הרוח לגבש את אחדות העם ולהעלות בליבו את אור הכרת עצמו. [...] נייחד את הדבור על העולה ועל התאקלמותו התרבותית, נשקיע מעינינו בשאלת השכלה לעם. נחפש דרכים להפצת הספר העברי. [...] "נעמיד עלינו מצוות התרבות!" – כדרישתו של ביאליק – עלינו ועל כל העולים, על הנוער ועל הבוגרים! ניצור גוש צבורי שיישא באחריות כל מפעל התרבות בארץ. [...] נחיה את מסורת לימוד התורה, נקרב את לב העם לאמנות, ונוערו לשמור על המאור שבהוי חיינו ולהעשירנו על ידי כל דבר של חשיבות המתרחש בהם – נחלץ לתחית הרוח! (קריאת מחלקת התרבות, תרצ"ז).

כהן גויס לפעילות סוציאליזציה ציונית בקרב עולי העלייה החמישית מגרמניה, שכן ראשי היישוב חששו כי רבים מהעולים האלה אשר הגיעו ארצה כפליטים מהמשטר הנאצי ולא עלו ממניעים אידאולוגיים, עשויים בבוא העת להגר מהארץ (ראט לכהן, 1.2.1942; כץ למועצה למען הלשון העברית, 1942; קלינוב לכהן, 23.2.1941). ההערכה שרווחה בזירה הפוליטית באותה התקופה הייתה שאנשי תרבות ורוח יזכו ליחס אוהד ומכבד בציבור, בשל ערכם הרעיוני וכישרון יצירתם. יתרה מכך, ההנחה שרווחה באגף הפוליטי הייתה שיוצרי תרבות ייתפסו בציבור כגורמים אובייקטיביים נטולי פניות ושיקולים עסקניים אישיים צרים, ולכן המסרים שיפצו יתקבלו בכוננות רבה יותר בציבור.

זאת ועוד, סופרים הוערכו כבעלי יכולת שכנוע וכושר ביטוי גבוהים מהממוצע. בשנת 1937 כאשר פנו מהוועד הלאומי ליעקב כהן וביקשו לגייסו למשימות הסברה והטמעת הזהות "היהודית החדשה" הודגשו היכולות האלה: "ממך אנו מבקשים להשתתף במקומך ובכל מקום שתזמן אליו, בכל מה שברכך אלהים, בכחך בפה ובעט ובכח השפעתך על יחידים וצבור" (קופמן לכהן, 4.6.1937). הגדרת הזהות העצמית של "העברי החדש", מאפייניו ותכניו הוטמעו בקרב הנוער ובני הדור הצעיר ביישוב, לא רק על ידי מערכת החינוך ואמצעי ההסברה הישירים אלא גם באמצעות מסגרות התרבות הפופולרית. זאת מתוך

¹ הערכה זו התבססה על השינוי שבא לידי ביטוי במאורעות 1936. היישוב היהודי לא הגיב עוד למאורעות הדמים שהחלו באפריל 1936 כשם שהגיב למאורעות תרפ"ט. כבר במחצית הראשונה של שנות השלושים העניקה הנהגת היישוב משקל רב לביסוס ארגון "ההגנה", אשר הפך לגוף לאומי-כללי הנתון למרות המוסדות הלאומיים, וכך גדל מספר חברי ההגנה, ואנשיה צידו בנשק. עם פרוץ מאורעות 1936 מילאה ההגנה תפקיד מרכזי בהגנת היישוב ובהבטחת קיומו. יתרה מכך, נוסף על פעולות ההגנה, יזם אברהם תהומי, אשר פרש בשנת 1931 משורותיה ועמד בראש ארגון ב', פעולות תגמול על רצח יהודים – לאחר רצח שני יהודים בכביש טול-כרם-שכם, רצחו חברי ארגון ב' שני ערבים בפתח-תקווה.

הנחה שנכונותם של הצעירים להטמיע מסרים אלה אשר יועברו אליהם באמצעים עקיפים, קלים להבנה, מעוררי הזדהות ומהנים, תהיה יעילה ותניב תוצאות טובות. מסרים של נכונות להתנדבות, לחימה, עוז רוח וגבורה הוצגו בעיתוני הילדים, בשידורי הרדיו בעברית, בספרים ובהצגות (וראו את מעורבותו של כהן בעיצוב תכנים אלה: אסף לכהן, 20.2.1947; לוריא לכהן, 14.11.1947; שרגאי לכהן, 18.1.1946). למשל, ביוני 1937 הקימה המחלקה לתרבות של הוועד הלאומי "אולפן דרמטי, שמטרתו – להביא לפני הנוער את שאלותינו [הקיומיות] ואת שאיפותינו [הלאומיות] בביטוי אמנותי הניתן להן במחזה הספרותי ובהצגה התיאטרלית". באגף לתרבות של הוועד הלאומי, אשר ראשיו היו קרובים לתנועת העבודה, הוחלט להעלות את המחזה של יעקב כהן "מערות דוד" כאמצעי להטמעת "שאיפת הנוער לגאולה" (קופמן לכהן, 18.6.1937), והוועד אף נועץ בכהן כיצד להטמיע בצעירים הרגלי קריאה (קופמן לכהן, 24.12.1942).

ההערכה כי כהן מהווה דמות ציבורית בעלת השפעה "על יחידים וצבור" הובילה את הוועד הלאומי לכנסת ישראל לגייס אותו למיזמים שונים. כך למשל גויס כהן ל"שבוע העברית" לקידום השפה והתרבות העברית בארץ (קופמן לכהן, 4.6.1937), וכן לקידום יוזמה להקמת פלנטריום. מפעל זה דרש את התגייסות האזרחים למימון היוזמה, וההערכה הייתה שאם כהן ישתתף בהתרמה, תורמים רבים יותר יטו שכם (קופמן לכהן, 28.10.1937). לפיכך פנה אגף התרבות של הוועד הלאומי אל כהן וביקש ממנו להשתתף במסע ההסברה שנערך בתל אביב. לא זו בלבד שכהן נעתר להזמנה והשתתף בפעולות ההתרמה, אלא שהוא אף תרם כסף למטרת בניין הפלנטריום (אגף התרבות לכהן, 2.4.1940; התחייבות מאת כהן, 1942). אגף התרבות של הוועד הלאומי, אשר היה נתון להשפעת גורמים מתונים בתנועת העבודה, העניק לכהן יחס של כבוד. בשנת 1941 הפציר מנהל האגף יהודה אבן-שמואל (קופמן) בכהן שייאות להרצות במסגרת הכינוס שערך לרגל שמונה מאות שנה לרבי יהודה הלוי, וכאשר הודיע כהן על הסכמתו, שלח לו אבן-שמואל מכתב תודה אישי והזמין אותו לארוחה בביתו (קופמן לכהן, 4.8.1941; קופמן לכהן, 8.10.1941). כעבור שנה אף הוזמן לשמש מרצה בתשלום מטעם האגף בסמינריון לשפה ותרבות עברית שהועבר לעולי גרמניה (ראט לכהן, 2.8.1942; ראט לכהן, 18.8.1942), ובשנת 1942 השתתף בכינוס הארצי ללשון ולתרבות שערך הוועד הלאומי (הזמנה לכינוס הארצי, 16.9.1942). כהן אף גויס על ידי הוועד הלאומי להשתתף במאמץ ההסברה להשגת תרומות לפעולות הצלת היהודים מהשואה (הזמנה ליטול חלק בהסברה, 19.9.1943).

הערכה כי סופרים ואמנים ניחנו ביכולת טובה יותר להשפיע על דעת הקהל הובילה את הוועד הלאומי לפנות באוקטובר 1942 ליעקב כהן, כמו גם לאמנים וליוצרי תרבות נוספים, בבקשה לייעץ "לשכת ההתגייסות" בסוכנות היהודית כיצד אפשר להרחיב את ממדי הגיוס של צעירי היישוב למאמץ המלחמתי. היקף ההיענות של צעירי היישוב לגיוס לא השביע באותה עת את רצון הסוכנות היהודית. בקיץ 1941 הכריזו המוסדות הלאומיים על צו גיוס של רווקים בני 20 עד 30, וננקטו אמצעים נגד המשתמטים ממילוי הצו (וראו למשל, הבקר, 18.8.1941), אך רבים מצעירי היישוב העדיפו להתגייס למסגרות המחתרניות ונמנעו מלחבור לצבא הבריטי. ביוני 1942 שבה הסוכנות ויצאה בקריאה להתנדב ליחידות הצבא הבריטי לאחר שכבר החלה בינואר אותה שנה בגיוס מתנדבים. בסוכנות קיוו שתמיכה מצד אמנים, סופרים ויוצרי תרבות תעלה את קרנה של ההתגייסות לצבא הבריטי ותהווה משקל נגד לתדמיתו בציבור (לשכת ההתגייסות לכהן, 25.10.1942; הצפה, 13.10.1942). בכך נקטה הסוכנות מדיניות דומה לזו של ארצות הברית, אשר הבליטה את תמיכתם של שחקנים הוליוודיים במאמץ המלחמתי הצבאי (Hoopes, 1994). הקשר שבין אגף התרבות ובין כהן לא הצטמצם לאחר תום מלחמת העולם השנייה, והנהלת האגף

המשיכה להציע לכהן מינויים ולחזק את יוקרתו הציבורית. למשל, בשנת 1947 מונה כהן להיות חבר הוועדה לספרות של הוועד הלאומי (לוריא לכהן, 14.11.1947).

התקרבותו של כהן לתנועת העבודה מצאה ביטוי גם בקשריו עם הגורמים השונים שפעלו במיליה הספרותי בארץ. בשנת 1936 הציעו יוצרים וכותבים שונים לכלול את יצירותיהם בכתב העת הספרותי "כנסת", שכהן שימש עורכו. בין הפונים היה גם אברהם קריב, איש תנועת העבודה ועורך מדור הספרות בעיתון "דבר", והוא ביקש מכהן לכלול ב"כנסת" אחד משיריו. קריב פנה לכהן בהיסוס וביקש ממנו לשקול אם "עצם השיר לרצון לך", והתחייב כי יבצע את כל ההגהות והשינויים שיבקש כהן לערוך ביצירה. אף שקריב אפשר לכהן לסרב לבקשתו לפרסום השיר, בהטעימו כי "אני גופי מוצא שהוא מופשט מאד ורחוק מישובו של עולם" (קריב לכהן, 5.6.1936), נענה כהן לפנייתו. הייתה זו תחילתו של קשר מקצועי ארוך ושל ידידות אישית בין השניים. כאשר סיים כהן את כתיבתה של יצירה חדשה או פרסם יצירה פרי עטו, נהג לשלוח אותן לעיונו של עורך המדור ב"דבר". נראה כי הוא עשה זאת לא רק בתקווה שקריב ימצא לנכון להתייחס ליצירותיו במדורי הספרות שערך ב"דבר" או ב"מאזניים", אלא גם מתוך הערכה אישית (קריב לכהן, 29.3.1955), והוא זכה למשוב חיובי ולחיזוקים מקריב ביחס למשקלן הספרותי של יצירותיו. למשל, קריב ששימש חבר בוועדת פרס ביאליק תמך במתן הפרס לכהן (קריב לכהן, 31.5.1940), ובשנת 1956 לאחר ששלח כהן לעיונו של קריב את ספר שיריו החדש "רום ותהום", שיבח אותו קריב במילים: "זה כמה ימים מונח על שולחני ספר שיריך החדש 'רום ותהום' ויום יום אני משקה מעט את נפשי ממעין שירתך הגדולה. יפכה נא ויפכה המעין המבורך הזה!" (קריב לכהן, 25.4.1956). קריב שימש גם יועץ לכהן והדריך אותו באשר ליצירות שבהן מתח כהן ביקורת חברתית ופוליטית, ובכובעו זה שימש גורם ממתן לתוכני יצירותיו של כהן, בהבהירו לו כי ליוצר בזרם המרכזי החברתי והפוליטי ישנם גבולות ביקורת ברורים. לתפיסתו, כהן לא יכול היה עוד למתוח את גבולות הביקורת שהשמיע כנגד הקו שהובילו ראשי היישוב ורוב הציבור כפי שעשה בתקופתו הרוויזיוניסטית. קריב הבהיר לכהן כי אמנם ביכולתו לבקר כשלים מדיניים וחברתיים, אך עליו להבטיח כי הביקורת תהיה רכה ולא תערער על המוסכמות. בשנת 1940 נדרש קריב להציג בפני כהן את מגבלות הביקורת שמשורר יכול למתוח נגד ההנהגה והזרם המרכזי החברתי. הוא התייחס לשירו של כהן "ואתה זקף ראשך" והכין את כהן לכך ששירו לא יתפרסם: "מטעמים שבטקט לא מן המדה להביא עתה תוכחה קשה זו כלפי 'עם שלומנו'. לכן הנני מחזיר בזה לכבודך את השיר האמור" (קריב לכהן, 24.7.1940).

תחושותיו של העולה כהן

חרף הקליטה האוהדת מצד מפא"י, סבל כהן מחבלי קליטה. בגיל מבוגר יחסית נאלץ להתגבר על פערי המנטליות הכרוכים במעבר מהחברה היהודית בפולין לחברה הארץ-ישראלית, ועל הפערים הבין-דוריים שבין בני גילו ובין קהל הקוראים והפעילים הצעירים שהתבסס בארץ. שנותיו הראשונות בארץ לוו לפיכך בתחושת מצוקה וירידה בסטטוס החברתי-כלכלי שבפולין כבר היה למובן מאליו.

תחושת אובדן אהדת קהל הקוראים

קושי מרכזי שעיימו התמודד כהן בארץ היה הירידה שחלה בפופולריות של יצירותיו (קופליביץ, 1950). היצירה של כהן, הספוגה בחוויות יהודי מזרח אירופה, לא יכלה לפרוץ את מחסום הקורא העברי יליד הארץ, שלא חש עוד כי היא מבטאת את הלכי רוחו. למעשה, חוסר הפופולריות של יצירותיו בערוב ימיו

אף היה לנושא מרכזי בדברי השבח שחלקו לו אנשי הרוח במעמד הנשיא בשנת 1959. יהודה בורלא ציין את חוסר נכונותם של התיאטרות בארץ להעלות את יצירותיו על הבמה, וביטא ביטחון כי בעתיד יזכו למעמד הראוי להן (פרוטוקול מהמסיבה בבית הנשיא לכבוד יעקב כהן, 27.9.1959). אברהם קריב טען: "דורנו מקופח, מפני שלא גילה את הספרים האלה. אני חושב שהרבה מהעצבנות, מהקטנות, מכל מה שאנו רואים, מכל החולשות המתגלות בתוכנו, היו מתיישרות [...]". אני חושב שיבוא יום ויגלו את היצירות האלה" (פרוטוקול מהמסיבה בבית הנשיא לכבוד יעקב כהן, 27.9.1959).

אולם "הצברים" בארץ ישראל לא חשו עוד כי הווי יהודי מזרח אירופה ששיקפו יצירותיו של כהן משקף את חייהם או את האתגרים העומדים בפניהם בארץ. דוגמה לכך אפשר לראות במכתב אוהד שקיבל כהן בינואר 1953 מעודדה הררי, תלמידת כיתה י"ב בכפר ביל"ו. במכתבה ציינה הררי כי "בכל זאת נראה הכל יותר מדי כהיסטוריה לנו, לסברס. מלעיטים אותנו בסיפורים על הגולה ועל 'החוף-לארץ' – אולם זה קצת בלתי נתפס, כי מצומצמים אנו בגבולות מדינתנו והלִצְיָה² שלנו תהיה הרי הגליל או הנגב" (הררי לכהן, 11.1.1953). חוקר הספרות וההיסטוריון יוסף קלזנר העריך כי היצירות הגדולות של הספרות העברית המתחדשת, לרבות אלה של כהן, אינן יכולות עוד לדבר לליבם של ילידי הארץ, מכיוון שהן נוצרו כתגובה למצב היהודים בגולה (קלזנר, 1953). צעיר ישראלי, שנולד להוויה אחרת וחי במדינה ריבונית, אינו יכול להזדהות עם יצירותיו של כהן ובני דורו משום שאלה אינן מייצגות את חוויותיו. הוא אינו חש עוד מושפל ונרדף, ולאחר הניצחון במלחמת הקוממיות הוא אינו נדרש עוד להרחיק את מבטו אל גדולת העברי הלוחם הקדום שהליל כהן. גם מאמצי הממסד בראשות מפא"י להנציח את יצירותיו של כהן באמצעות הכללתן בתוכניות הלימודים, אינם יכולים, להערכת קלזנר, להועיל להן במאום, שכן פער הדורות שבין המורים – העולים, ובין תלמידיהם ילידי הארץ הוא אחת הסיבות לירידת קרנם של הסופרים העבריים שנולדו וחיו שנים רבות בגולה. המורים, שהגולה הייתה עבורם חווית חיים מכוננת, מדגישים את ההיבט הגלולי שביצירות, ואילו התלמידים אינם חשים עוד זיקה רגשית לפן זה שביצירות (קלזנר, 1953).

על מנת להתמודד עם המצב הזה, ניסה כהן לשוב ולהגדיר מחדש את יצירותיו ולערוך את כתיבתו כך שתעלה בקנה אחד עם טעמו הספרותי המשתנה של הקהל. על מנת למצוא את דרכו מחדש אל לב הקהל, החל כהן לנסות דרכי כתיבה חדשות. על קובץ הסיפורים הראשון שחיבר לאחר קום המדינה כתב: "נטיית הצדה ופתחתי בהם דרך ראייה חדשה, לא רגילה אצלי, כאילו מן הפנה" (כהן להלקין, 16.5.1949). לזמן קצר נראה היה כי מאמצי נושאים פרי. בשנת 1952 פנה כהן אל ידידו שניאור זלמן אש בארצות הברית וסיכם עימו שישלח לו נייר על מנת שיוכל להוציא מהדורה שנייה של כל כתביו. כהן ציין כי מכר את כל שלושת אלפים העותקים של המהדורה הראשונה, והוא מאמין שבגאות הקיימת כעת בשוק הספרים יוכל בקלות לשווק גם את המהדורה השנייה (כהן לאש, 16.8.1952). אולם תחושת ההצלחה הזו לא האריכה ימים. בשנת 1957 הבהירה לו הוצאת "מסדה" כי הוצאת כתביו נושאת הפסדים וכי בכוונתה להפסיק את הוצאתם לאור (כהן לאש, 12.5.1957).

תחום נוסף שכהן הרחיב בו את פעילותו היה כתיבת מחזות. הוא החל לכתוב סוגות חדשות של מחזות, דוגמת מחזרים ומחזות סטיריים (ראו למשל, כהן לאש, 12.4.1955; כהן לאש, 17.5.1956), בהנחה שאלה מדברים אל המכנה המשותף הרחב ביותר ולכן תמיד יזכו לפופולריות. כהן כמה ליצור בהכרה לאומית בכישורי המחזאות שלו, חרף סירוב התיאטרות בארץ להעלותם על הבמה. הוא ציין כי הציג מועמדות לפרס "כי היה לי ענין מיוחד לזכות בפרס דוקא בעד מחזה" (כהן לאש, 6.4.1955). גם בערוב ימיו, כשהוא סובל ממחלת הסרטן ומתמודד עם קשיי ראייה, הוסיף כהן לכתוב מחזה קצר בשם

² הכוונה ליצירתו של כהן "הלוציה", אשר עסקה בנופיה של שווייץ וביטאה את כמיהתו לחירות (וואלינרוד, 1961).

"על האולימפוס", שעסק באלי יוון. אולם הוא כתב לידידו שניאור זלמן אש כי המחזה רלוונטי לימינו, "התוכן הוא דוקא אקטואלי מאד והזמן הוא הזמן הזה" (כהן לאש, 13.1.1959). כהן קיווה כי הרלוונטיות של המחזה תקסום לקהל הרחב וכי הוא יזכה לפופולריות. בפני ידידו תיאר כהן לא אחת את כתיבת מחזותיו במונחים של "עטרת של זהב משובצת אבנים טובות ומרגליות" (כהן לאש, 17.5.1956), בשעת הכתיבה הייתה לו הרגשה "כאילו אך [...] נגעתי בגיד מבורך ומעין חדש פרץ, מזהיר ומצלצל לעין השמש" (כהן לאש, 12.4.1955). כאשר סירבו התיאטראות להעלות את מחזותיו, טען כי "כל דבר חדש ונועז דורש זמן" (כהן לאש, 12.4.1955). כהן העריך שירידת קרנה של יצירתו היא זמנית והפיכה. את הערכתו ביסס על העליות והמורדות שידעו יוצרים קלאסיים דוגמת איבסן ושייקספיר.

אני חושב שאפשר להציג כל מחזה. זה תלוי בקווינקטורה, בזמן, בקהל. את איבסן, למשל, כמעט שפסקו להציג. והלא יש בו דברים נפלאים, עוד ישו בו אליו. שקספיר הציג את המחזות שלו בעצמו. ו-170 שנה אחרי מותו הציגו אותו רק מוקיונים, 'חלטוריסטים' בלשוננו, בעיקר בערי השדה שבגרמניה – ואלה עשו במחזותיו מה שרצו. אחר-כך "גילו" אותו מחדש. [...] המחזות שלי? חובבים מציגים אותי. בבתי-הספר מציגים אותי (דבר, 12.2.1960).

נוסף על כך, כהן החל לקדם פרשנות חדשה ליצירתו הלאומית ולהציגה כבעלת תכנים אוניברסליים. הוא חש כי יצירתו הלאומית המוקדמת נתפסת כארכאית ובלתי רלוונטית בקרב קהל הקוראים בישראל הריבונית. דוגמה לביקורת מרומזת שנמתחה על יצירותיו אפשר למצוא במאמר ביקורת ספרות שפורסם בשנת 1953 בעיתון "הארץ", שבו הרבה לפרסם את שיריו. בביקורת נותחו המניעים לכישלונה של הספרות הפולנית להתבסס מחוץ לגבולות פולין, ונרמז בה שסופרי תחייה מסוגו של כהן אינם רלוונטיים ואינם יכולים לפרוץ את גבולות קהל הקוראים העברי ולצלוח את תמורות הזמן. לכאורה התקיים לפיה בסיס משותף בין היצירה העברית-ציונית שנכתבה בפולין טרם מלחמת העולם השנייה ובין היצירה הפולנית. היוצרים העבריים-ציונים והיוצרים הפולנים כתבו יצירות המבטאות שאיפות לאומיות וזהות לאומית, והתייחסו בהן לאובדן העצמאות הלאומית ולחוויותיה של "האומה הסובלת" שממנה באו. יוצרים אלה ראו את עצמם לא רק כמבטאים את רחשי הלב וחוויות המציאות של אומתם, אלא כשלוחים מגויסים לעיצוב זהות ותודעה לאומית. הן היוצרים הפולנים והן העבריים היו מחויבים ללשון; היא הייתה בעיניהם לחלק בלתי נפרד מהזהות הלאומית, ביטוי לשאיפות לעצמאות ולריבונות לאומית. בשל כך פעלו היוצרים בני שני הלאומים לא רק להנחיל את השפות הפולנית והעברית, אלא גם להעשרתן ולפיתוחן. המשורר הפולני אדם מיצקביץ', למשל, כונה בביקורת "גאון המילה הפולנית", מי שעמל לקשור לשפה הפולנית רבדים של "יציבות קמאית וסמכות אלילית". הוא לא רק נתן ביטוי ביצירותיו "לכל המכמן הגדול של הלשון הפולנית העממית", אלא גם הצמיח "ביטויים וניבים, מימרות ופתגמים". החייאת השפה שימשה גם כלי לבניית דימויו העצמי של העם. אולם ב"הארץ" הדגישו כי כשלים מתמשכים גזרו את גורלה של היצירה הפולנית להיות יצירה סקטוריאלית שאינה זוכה למקום או להכרה בזירת היצירה העולמית. המשורר הפולני הבולט אדם מיצקביץ' נתפס בעיניים שאינם פולניות כ"משורר לירי ופתטי בכל עצמותו, שכל חייו ויצירותיו חרושים חריש רגשי עמוק, מסוערים סערת רוח בלתי פוסקת [...] בעל נשימה קצרה ושורפת". סערת הרגשות הבלתי פוסקת, הלהט האישי והלאומי, רידדו את היצירה הפולנית לכדי יצירה שאינה מסוגלת לבצע "יריעות אפיות רחבות, להציג שלוה תיאורית-ציורית". כמו כן הדגישו שהיוצר הפולני מגדיר

את עצמו בראש ובראשונה "לוחם לאומי", שיצירתו מגויסת להעברת התכנים הלאומיים ולהעשרת השפה הפולנית. היצירה הפולנית

כולה אומרת פטריוטיזם, כולה שיר ותהילה למולדת הכאובה-האהובה. תמצא לומר, כי העם הפולני 'עם ספרותי' הוא, הפולני אוהב את המילה עד כדי להשתכר בה וגם להצטעצע בה, ומיד הוא יודע גם לצרף לה את הג'יסטה היפה – כל זה מכשיר להשכל ספרות. ולא די בזה בלבד, בא אסונם הלאומי הגדול של הפולנים, אובדן עצמאותם המדינית לתקופה ארוכה של למעלה ממאה ועשרים שנה, ועורר את הרוחות. [...] האסון הלאומי הוא שחולל את הספרות הפולנית הגדולה, זו הטבועה כולה בחותם הרומאנטיקה, שכולה ביטוי עממי ואמנותי כאחד לאומה המתבוססת ביסוריה, יתר על כן הנכלמת עד לשד עצמותיה.

עוד הטעימו במאמר שספרות לאומית מגויסת, הפועלת להנחלת שפה כביטוי לזהות לאומית ולתחייה לאומית ורואה את עצמה כאמצעי לעיצוב תודעה וזהות לאומיות, אינה יכולה להישאר בתפקידה זה לאורך זמן. מקומה של יצירה מגויסת חייב להיות תחום בזמן, ולא ייגזר מקומה של היצירה כזו. אף שהיצירה אינה צריכה עוד להיות מגויסת, בכל זאת נקשרה לה במאמר הביקורת שליחות לאומית שכן ביטאה כבוד לאומי, והצלחתה בזירה העולמית הוערכה כתורמת ליוקרה ולמעמד הלאומי. אם בתקופת היצירה העברית-ציונית אפשר היה לקשור ליצירה מאפיינים הקשורים לעיצוב זהות ולהנחלת שפה, עם קום המדינה על היצירה הישראלית לשנות, על פי המאמר, את פניה על מנת שלא ייפגע מעמדה כמו מעמדה של היצירה הפולנית. נוסף על כך הודגש כי

ספרות לאומית למופת, שכולה תמונות הווי לאומי מובהק, ותהיינה אמנותיות אשר תהיינה, ספרות רצופה בעיות לאום ספציפיות, חדורה נציונאליזם מופלג ומופרז – שוב אין לה סיכויים רבים, שהעולם הגדול יהא מתעניין בה התעניינות בת-קיימה. ספרות כזאת היא הספרות הפולנית, שראשיתה בחיי הלאום ואחריתה בחיי הלאום (הארץ, 5.6.1953).

התפיסה העולה ממאמר הביקורת הזה היא כי הספרות הישראלית צריכה להינתק ממאפייני היצירה העברית שנכתבה בגלות. אם היצירה העברית טרם מלחמת העולם השנייה ביטאה את ייסוריה של האומה היהודית הנכלמת, הנרדפת וחסרת הבית הלאומי, עם הקמת המדינה אין עוד מקום לחוויית הנרדפות הנרפית של יהדות השטעטל אלא לעוצמה הבריאה של הישראליות הריבונית. תקופת החורבן הלאומי, האסון שחוותה האומה בתקופת הגלות, אינה יכולה להמשיך וללוות את היצירה הישראלית כצל ולהשפיע על תכניה. ההיצמדות לאסון הלאומי תוביל את היצירה הישראלית למקומה של היצירה הפולנית. יתרה מכך, המערכה להחייאת השפה העברית ולהנחלתה הוכרעה זה מכבר, והרנסנס הלאומי והעברי היו לעובדה מוגמרת. מכאן שהיצירה העברית אינה צריכה עוד לראות את עצמה מגויסת להנחלת השפה. היצירה הכתובה תפתח ותעשיר מטבעה את השפה המדוברת, אך היוצרים אינם צריכים עוד לראות בעצמם שלוחיה של השפה. ולבסוף, התכנים הלאומיים היו רלוונטיים לשלב הגיוס והמאבק להשגת יעדיה של התנועה הציונית, אך המשך ההתגדרות בלאומיות הישראלית תמנע מהיצירה המקומית להתבסס ככתיבה אוניברסלית שקוראים מרחבי העולם יכולים להזדהות עימה.

לביקורת היו השלכות בלתי נמנעות גם על יצירותיו של יעקב כהן. את תקופת יצירתו כ"יוצר עברי-ציוני" בפולין ביקש "הארץ" להותיר בפנתיאון ההיסטורי הלאומי, בלתי רלוונטי עוד לחוויה הישראלית. גם את כתיבתו הלאומית, אשר אומצה כגורם מגייס בתקופת המחתרות, ביקש להותיר בעבר, שהרי אין עוד מקום לכתיבה "נציונאלי-מגויסת" בקרב אומה בריאה המבקשת לבסס את מעמדה בזירה הספרותית הבינלאומית.

לאור זאת, בערוב ימיו החל כהן מדגיש את ההיבט הבינלאומי שביצירותיו. בדיעבד טען כי כאשר כתב בשנת 1903 את השיר "אנו עולים ושרים", לא הייתה לו כל כוונה לאומית, וכי הציבור הרחב טעה בהבנת שירו (אלחנני, 1960). בריאיון שהעניק לעיתון "דבר" בשנת 1950 סירב להשיב על שאלות הקשורות לחזונו הלאומי או להתגשמות החזון בהקמת המדינה (דבר, 24.3.1950). בריאיון שהעניק בשנת 1959 אמר:

האם אמנותי היא בעלת מגמות? כן ולא. רגש נפלא הוא לי לראות את תקומת עמי בארצו ולדעת כי גם לשירתי חלק מה בזה. פחות מזה מעודד אותי מראה האנושות, אשר **גם אליה** כווננו לא אחת, בעקיפין ולא בעקיפין חיצו-רוחי. ואולם על כל אלה מתנשאת השירה לעצמה ועבודת האמנות כעבודת הקודש שלי בדביר אלוהים **כמטרה – ושמחת היצירה היא רום תשוקתי** תמיד וגמולי בחיים (תמלול ריאיון מ-1959 עם יעקב כהן, עמ' 58).

הדואליות ביחסו של כהן לחברה הקולטת

טרם עלייתו ארצה הביע כהן את שאיפתו לצמצום מקומן של הקהילות היהודיות בגולה. כאשר הגיע בשנת 1932 כשלוח התנועה הרוויזיוניסטית (בתקופה זו נשא כהן בתפקיד "נשיא התנועה הרוויזיוניסטית" בפולין) למסור את התרשמותו והמלצותיו על מצב התנועה בארץ ישראל, נשא נאום ב"אהל שם" ובו שטח את עיקרי תפיסתו ביחס לחשיבות העלייה כתנאי לגאולה ולתחייה לאומית וקרא לביטולה ההדרגתי של הגלות. כהן היה ריאלי מכדי להאמין שקהילות הגולה תעלינה בהמוניהן ארצה, אך הוא שאף להוריד אותן ממעמדן וממשקלן בעולם היהודי. מוקד החיים היהודיים עתיד היה להתרכז בארץ ישראל, והגולה הייתה לרע הכרחי, לקיום זמני שסופו להתבטל:

תשובת האומה היא קבוץ גלויות, לא ברוח אלא על האדמה ובגבולות אשר נתן אלהים לעמו. האומה הרגישה בעוול שנעשה לה על ידי שדידת ארצה וחכתה לבטולה הגמור של הגלות. [...] רק על ידי פתרון שאלת האומה היהודית תפתר שאלת היהודים בכל מדינה ומדינה. הפתרון היהודי הגדול הוא קבוץ גלויות שלם, בצורה כזו שאותם חלקים שישארו בגולה יהיו מבוטלים כלפי העם היושב בארצו (הארץ, 19.4.1932).

עם זאת, זמן קצר לאחר עלייתו של כהן ארצה, כאשר התקשה למצוא את מקומו בחברה הקולטת, נראה יחסו לחיים יהודיים בגולה סלחני יותר. במכתב ששלח בשנת 1935 לידידו וסגנו משכבר לנשיאות התנועה הרוויזיוניסטית בפולין יהושע דרליץ, ביטא כהן מורת רוח מהיישוב. הוא חש כי המדינה שבדרך אינה תואמת את חזון ישראל האידאלי שראה בעיני רוחו; העיר תל-אביב גדלה והייתה לעיר משגשגת בעלת קצב חיים אמריקני; והוא חש כי הארץ נחלקת בין "הביזנס" ובין "האדומים", כלומר בין הבורגנות תומכת השוק החופשי ורדיפת הרווחים ובין תומכי תנועת הפועלים וחזון הציונות הסוציאליסטית. בין שני המחנות האלה הרגיש כהן זנוח. הוא חש כי היישוב אינו מתגמל כראוי את מנהיגי הציונות הוותיקים – והוא ביניהם,

ואף רמז לדרליץ' כי אל לו למהר ולעלות לארץ (דרליץ' לכהן, 23.2.1935). ביצירות שכתב לאחר עלייתו ארצה ("ציון באזיקים" ו"חמש מגלות") התייחס כהן לאכזבה ההכרחית שחש האדם המבוגר מהתגשמות חלומות נעוריו. התגשמותו של חלום סופו אכזבה משום "שרק אקורדים קטועים נשמרו פה, וכחד מרחוק בא פתאום. ניצוצות רק מזער, וכמו במקרה מן האש פה נמלטו. היו חלומות כבירים, כוכבים במ רקדו ונצחים, רק מעט מהם קמו, ולא במלואם, ודמותם מסורסת" (העולם, 31.7.1941). האידיליה הממומשת הלכה למעשה (אידיליה אישית ולאומית), טען כהן, לעולם לא תעמוד בסטנדרטים של הצעיר החולם אותה. המבוגר הזוכה בהתגשמות האידיליה מגלה כי היא מסורסת, ממומשת רק בחלקה הזעיר. העמידה נוכח גבולות הפשרה שכופה המציאות על חלומות הנעורים היא חלק בלתי נפרד מההתפכחות שמביאה עימה הזקנה, מהפרידה מאש הנעורים (העולם, 31.7.1941). מוטיב זה הוחרף אמנם ביצירתו של כהן בעקבות עלייתו ארצה, אולם לא היה חדש לגמרי בכתיבתו. גם בסיפור "אברהם בכבשן האש" שנכתב בשלהי שנות העשרים וצורף לבסוף לספרו "משלי קדומים" שראה אור בשנת 1942 תיאר כהן כיצד החליט נמרוד להעניש את אברהם האידיאליסט בעונש חמור יותר לטעמו מהשלכה לכבשן האש – הוא החליט לשחרר את אברהם לחופשי על מנת שייאלץ לראות ולחיות את מימוש חזונו (טוהר, 2010).

עם זאת, מהמחצית השנייה של שנות הארבעים ואילך ניכר שינוי ביחסו של כהן לחיים בארץ. ראשית, הקמתה של מדינה יהודית עצמאית היוותה עבורו מקור נחמה ותקווה לאחר חורבן יהדות אירופה בשואה. בשירו "צחק אלי הבוקר" כתב: "צחק אלי הבקר מעיני שחקים קורנים/ ממרחבי עולם גדול האיר אלי פנים/, הביט בי כמו הביט בימי אביב, זה-כבר חלף/, וטוב דברו, כמו-אז דברו, עלי בלי-קול רעף". לאחר שנים רבות שזעק בהן את סבל האומה בגולה, עתה הרשה לעצמו לבטא את התקווה "ממרחבי העולם" (קרמר, 1958). עם קום המדינה אף כתב מפורשות: "לב בוכה וצוחק – לא שרתי לשווא [...] אשרי שזכיתי לראות ראשיתכם וגדולה היא, כל כך וכל כך נעלה" (שטיינר, 1975, עמ' 418).

שנית, מהמחצית השנייה של שנות הארבעים חל שיפור נוסף ברמת חייו של כהן – הוא מונה לחבר בוועדים ציבוריים רבים, ואף זכה לקצבה חודשית מהמדינה. החלטתה של מפלגת השלטון מפא"י לכלול את יצירותיו של כהן בתוכנית הלימודים זיכתה אותו בשכר סופרים ללא קשר להיקף המכירות של ספריו. יתרה מכך, בזכות מינויו ליו"ר ארגון הסופרים הבינלאומי פא"ן בשנת 1944 ושליחתו למסעות הסברה בקהילות יהודיות בחו"ל מטעם היישוב והמדינה, זכה כהן בנסיעות תכופות לחו"ל. מצבו הכלכלי המשתפר לצד אופייה הסוציאליסטי של המדינה הצעירה הבטיחו לו רמת חיים גבוהה. מכתביו האישיים רצופים תיאורי נסיעות לחו"ל, שהסבו לו לפיהם הנאה רבה (כהן לרובצקי, 17.6.1949), ותיאורי נסיעות שנתיות "לבית הבראה" של ההסתדרות. נוסף על כך, החל משנת 1951 הסבה אגודת הסופרים את "בית דניאל" לבית מרגוע לסופרים ולאנשי רוח, ומאז מכתביו של כהן מזכירים חופשה שנתית של שבועיים בזיכרון יעקב (כהן לטברסקי, 13.9.1951; כהן לאש, 7.8.1956; כהן לאש, 2.9.1957; כהן לאש, 16.8.1958).

במקביל לעלייה ברמת חייו בארץ, שב כהן לשלל את הקיום היהודי בגולה, ואף הקל ראש בחבלי הקליטה בארץ. תמורה זו באה לידי ביטוי בסדרת מכתבים ששלח לידידתו חנה רבוצקי שהתגוררה בארצות הברית. עתה הבהיר כהן כי רק בישראל יכול יהודי לחיות חיי מימוש עצמי בתנאי חירות אמיתיים, ואילו בחו"ל ממתין לו ריק: "דבר אחד לא ברור לי וחושש אני לשאלך: המכינה את אותם [הכוונה לבניה של רבוצקי] לארץ-ישראל או לאמריקה? לשון אחרת: לחיים שלמים, עצמאיים, חפשיים באמת, או ל –?" (כהן לרובצקי, 20.3.1953). ובתופעת הירידה מהארץ הביט בשאט נפש.

ועל אלה אשר חזרו מארץ-ישראל והם מבכרים להשאר בארצות-הברית וליהנות "מהנוחיות" שם – מה אומר? יאכלו להם תרנגולי הודו "ביום ההודיה" האמריקאי וירקידו את בניהם ואת בנותיהם בחג ההתבוללות הגדול ויהנו מן "החירות" שלהם להיטמע בגזע האנגלוסקסי המהולל. אם נח ונעים להם זה מלהשתתף במלחמת הגבורה של עמם ובתקומת מדינתו העצמאית – יבושם להם (כהן לרצועקי, 27.11.1949).

בשנת 1954 דחק ברצועקי לעלות לישראל, והקל ראש בחבלי הקליטה. שכן

החלטתך לעבור בקרוב ארצה היא נבונה מאד ובודאי לא תתחרטי עליה. ונכון הוא שבהיותך פה יקל המעבר הנה גם לבניך אחריו. אמת, קשה להיפרד מהרגלי שנים רבות, מסביבה מוכרת יפה וידידים טובים. אבל גם כאן תמצאי חברה טובה וידידים וידידות, ולא עוד אלא שגם העץ והאבן והפרח הקטן יהיו כאן קרובים לך יותר ולא יצא זמן רב וההרגל החדש ידחה וישכיח את הישן, ואז תמזה תתמהי שיכולת לשהות ימים רבים כל כך בנכר בעוד עיניך נשואות לארץ (כהן לרצועקי, 8.3.1954).

גאוותו של כהן בן ה-73 בהישגי המדינה הצעירה אף ניכרים בדברו על מערכת הרפואה בישראל: "כאן רופאים חרוצים ואף בעלי שם גדול", או בצמיחתה של תל אביב, שעוד זמן קצר תגיע עד "רמת-גן והרצליה" (כהן לרצועקי, 4.5.1949).

עם זאת, חרף העלייה ברמת חייו ושלילתו את הגלות, חש כהן ניכור וניתוק מהתרבות הישראלית המתחדשת. תחושה זו מצאה ביטוי חריף בקובצי סיפורים שפרסם לאחר קום המדינה ושעסק בהם בגיבורים בני דמותו: עולים מבוגרים ממזרח אירופה, לעיתים כאלה שהיו עסקנים בתנועה הציונית באירופה ומתעמתים עתה עם התרבות העברית החדשה במדינת ישראל. בסיפור "רגליים", למשל, הדגיש כהן ביתר שאת את הניתוק שחש המהגר המבוגר כלפי הוויית החברה הקולטת. זאת חרף קבלת הפנים החמה שמעניקה החברה ונכונותה לקלוט את המהגר המבוגר לשורותיה. גיבור סיפורו הוא הקשיש ר' ניסי אשר עבר עם אשתו לדירה חדשה ומודרנית על אם הדרך המובילה לבית הקברות העירוני. ר' ניסי הנראה כקשיש גווע, שופע למעשה חיוניות. הוא מתעורר מלא תקווה ליום חדש ולחיים חדשים, ומתמלא מורא מפני קיצו הבלתי נמנע, אשר מסעות ההלוויה מזכירים לו שוב ושוב. ר' ניסי אינו מנותק מהוויית החיים המודרנית. מדי בוקר הוא מקפיד לקרוא עיתון ומתעניין במתרחש. הוא אף אינו סובל מבדידות או ניכור אורבניים. אשתו ניצבת לצידו, רופאו גר בקרבת מקום וחש אליו בעת צרה ותושבי העיר מכירים אותו ודורשים בשלומם. אולם בעל כורחו ר' ניסי מנותק מהסביבה האוהדת הסובבת אותו. לצד תיאורי הכרך המודרני (העיר גדלה בקצב מהיר, הרחוב סואן, הבתים הנוצצים בשמש), מודגש מוצאו הגלותי של ר' ניסי. הוא ואשתו קרויים בשמות המאפיינים את השטעטל המזרח אירופי, וכולם פונים אליו בתואר כבוד מעולם זה. כאשר ר' ניסי מנסה להתמודד עם חרדת המוות, הוא אינו נעזר באמצעים שמעמיד הכרך המודרני לתושביו (דוגמת פנייה לרופא או שמירה על אורח חיים בריא). במקום זאת, ר' ניסי בוחר להיעזר בפרקטיקה מסורתית המוכרת לו מהעיירה היהודית: ליווי המתים כסגולה לאריכות ימים. מוטיב המוות שהציג כהן אינו מקרי, והוא נקשר בכתביהם של סופרים יהודים מזרח-אירופים רבים עם חיי הגלות והשטעטל. לדוגמה, בסיפור "דרכי איש" מאת הסופר איש העלייה השלישית ובן דורו של כהן, יהודה יערי, ההלוויה מסמלת את ההבדל בין "היהודי הישן" ובין "היהודי החדש". בעוד "היהודי החדש" עוסק בחיי

יצירה וחידוש, המסומלים בתיאורי שתילת העצים הצעירים בארץ ישראל, הצעד המסמל בסיפור את פרישתו של הירש מלך מרעיון "היהודי החדש" הוא בחירתו לעזוב את ההתיישבות החלוצית ולעקור לאחד מריכוזי היישוב הישן, תוך שהוא נוהג ללכת אחר ארונות המתים וקורא לאנשים להצטרף למסע ההלוויה. הקשר שבין השטעטל בגולה ובין המוות לא נתחם רק לכתיבתם של סופרים עבריים. סיפורו של י"ל פרץ "עיר המתים" מדגיש רעיון זה ביתר שאת. בסיפור זה קמים המתים לתחייה ומתערבים בין החיים בעיירה. איש אינו יכול להבחין בין הגוויות המהלכות ובין התושבים החיים, מכיוון שבעיירה היהודית כולם בגדר מתים מהלכים.

צוהר נוסף לתהליכים הפנימיים שחוזה כהן כעולה מבוגר אפשר למצוא בקובץ סיפוריו "עסקני ציבור". גיבורי סיפורים אלה הם יהודים-פולנים מבוגרים אשר עלו לארץ ומתמודדים בה עם חבלי הקליטה. בסיפורים האלה חוזר ועולה מוטיב תחושת הזרות של העולה המבוגר, וניכורו לחברה הישראלית, לאורחותיה ולמוסכמותיה. כהן הקפיד לתאר את החוויות של העולה המבוגר, אשר שלא כמו עולה צעיר, חסרות לו הגמישות ויכולת ההסתגלות הנחוצות להישרדות בארץ חדשה. כהן הדגיש כי העולה המבוגר מאבד מטבע הדברים את המעמד המקצועי, החברתי והכלכלי אשר היה לו טרם עלייתו ארצה. הוא שרטט מספר דמויות שהמכנה המשותף להן היה עסקנות ציונית בדרג בינוני, וזו בטלה עם העלייה ארצה. גם מי שהצליחו בהתבססותם הכלכלית בארץ חווים אובדן של כבוד וערך אישי. כהן תיאר את תחושת הניכור כלפי התרבות המקומית – גם מי ששולטים היטב בשפה העברית עוד בארצות מוצאם אינם חשים בסיפוריו זיקה לתרבות הישראלית, הנשמעת להם "כשפה זרה". בסיפור "קרוליק", לדוגמה, תחושת הזרות לתרבות הישראלית מתגלמת בחוסר נכונותו של הגיבור לעברת את שמו. ההיצמדות לשם הגלותי מוצגת כקשר היחיד לעבר שאבד, לסטטוס החברתי והמקצועי שאיננו עוד, ולהתרחקות מההווה ומכור ההיתוך הישראליים. יתרה מכך, ייסורי הקליטה של העולה המבוגר נובעים גם מחוסר ההבנה והקשר אל בני הדור הצעיר "הצברים". אמנם הפער הבין-גילי אינו מתבטל בשום מקום ותקופה, אך עבור העולה המבוגר הפער הזה מעצים את תחושת הזרות. מאפייניו של "הצבר" הצעיר המתגלמים בחוצפה, תוקפנות והישגיות, חוברים לזלזול ולחוסר הסובלנות שמגלים הצעירים כלפי המבוגרים. העולה המבוגר, הראה כהן, אשר מנסה להתמודד על מקומו מול הצעירים, ייכשל בהכרח. ניסיונו להציג מועמדות למשרה פנויה, לקבל קידום או הכרה, כאשר עליו להתמודד מול צעירים, נידון מראש לכישלון.

סיכום

מאמר זה דן בחוויית ההגירה של המשורר יעקב כהן שהיגר לארץ ישראל בגיל מבוגר. עד גיל 53 חי כהן בפולין, אך שלל את הזכות לחיות מחוץ לגבולות ארץ ישראל. חרף עמדתו המוצהרת, היסס לעלות לארץ, משום שחשש מפני אובדן מעמדו וירידה ברמת חייו, ועלייתו בסופו של דבר לוותה בתמורות בעמדותיו כלפי החברה הקולטת. מן המאמר עולות שתי תובנות עיקריות ביחס להגירת אינטלקטואלים בכלל ושל כאלה המהגרים בגיל מבוגר בפרט.

פערי מנטליות הם החסם העיקרי במהלך הגירת אינטלקטואלים בגיל מבוגר. כהן זכה לכאורה לתנאי קליטה מיטביים – נמנעו ממנו הקשיים הכרוכים בלימוד שפה חדשה והצורך להיאבק על התבססותו הכלכלית שכן הוא נמנה עם מחדשי השפה העברית ושלט היטב ברזיה. עם עלייתו החל מתקרב למפלגת השלטון, ומפא"י וההסתדרות קידמו את פניו במאור פנים ופעלו להבטיח לו מקורות הכנסה וסטטוס חברתי גבוה. חרף זאת חש כהן כי הוא מאבד את הרלוונטיות שלו כיוצר. כהן, שידע לדבר בעברית שוטפת עם הצעירים, התקשה לדבר אל ליבם. פערי המנטליות שבין המהגר היהודי-פולני

המבוגר ובין הצעירים ילידי הארץ עמדו לו לרועץ, והוא, שנחשב בעבר לאחד הכותבים הפופולריים בקרב קוראי העברית, גילה כי אין דורש ליצירותיו בארץ. אף שניסה לאמץ סוגות כתיבה חדשות, לפנות למכנה המשותף הרחב ביותר ולהעניק פרשנות עדכנית לכתביו משכבר, חשו צעירי הארץ כי כתיבתו מנותקת מחייהם. בפניותיהם אליו הסבירו הצעירים כי הם חשים שכתביו מבטאים עולם תרבותי זר וחוויה אנכרוניסטית שאין לה דבר עם סביבתם התרבותית וחוויותיהם האישיות. עבור כהן, העולה הקשיש, הניסיון לגשר על פערי תרבות ופער דורות התגלה כניסיון עקר.

כהן היה מחויב לחזון הציוני, אולם בעשור הראשון לעלייתו חשף יחס דואלי כלפי חברת היישוב. תמיכתו הרעיונית ביישוב לוותה בתחושת ניכור. הוא ביטא מורת רוח מאופיו של היישוב ומריחוקו מחזון ישראל העצמאית שראה בעיני רוחו. התמורה ביחסו לחברה הקולטת חלה במקביל לשני תהליכים: ניצחונה של ישראל במלחמת הקוממיות וכינונה של מדינה ריבונית, בד בבד עם העלייה הדרמטית ברמת חייו. כהן נהנה מרמת חיים גבוהה מהממוצע באותה עת; הוא הרבה בנסיעות לחו"ל כשליח המדינה או כאורחם של ארגונים יהודיים בחו"ל, ותיאר את ההנאה הרבה שהסבו לו הנסיעות האלה. נוסף על כך, מדי שנה נהג לצאת לחופשה בארץ על חשבון איגוד הסופרים העבריים. במקביל לתהליכים אלה החלה גם כתיבתו על החברה הקולטת להשתנות. הוא אמנם המשיך להצר על אובדן הרלוונטיות שלו ככותב, אך ביטא הזדהות מוחלטת עם החברה הקולטת והקל ראש בחבלי הקליטה הכרוכים בעלייה. לפיכך ניתן לסכם כי לצד הזדהות אידאולוגית עם החברה הקולטת, גם לשיפור ברמת החיים של כהן היה משקל מכריע ביחסו כלפי המדינה שהיגר אליה.

תהליך עלייתו וקליטתו של המשורר יעקב כהן מצביע על הקשיים הייחודיים העומדים בפני מהגר מבוגר. גם מהגרים צעירים נדרשים להתמודד עם פערי תרבות בינם ובין חברה הקולטת, אך המהגר המבוגר נדרש להתגבר גם על פער הדורות ועל גילנות. לפיכך התערותו של מהגר אינטלקטואל מבוגר בשוק העבודה המקומי מחייבת אותו למאמץ חורג מאתגר רכישת השפה והווי החיים. הוא נדרש גם להתמודד עם אתגר שימור מעמדו כאינטלקטואל ותדמיתו בעיני החברה הקולטת כגורם רלוונטי, פעיל ותורם.

ביבליוגרפיה

- א. ל. הלר ליעקב כהן, 14.4.1929, ארכיון יעקב כהן, פ - 112 69/17, מזב"י.
 אבנרי, ש' (2020). *כמה ביאליק יש? על ריבוי פניו של המשורר הלאומי*. ראשון לציון: ידיעות ספרים.
 'אברהם קריב ליעקב כהן, 5.6.1936, ארכיון יעקב כהן, פ 112 - 145/17, מזב"י.
 'אברהם קריב ליעקב כהן, 31.5.1940, ארכיון יעקב כהן, פ 112 - 145/17, מזב"י.
 'אברהם קריב ליעקב כהן, 24.7.1940, ארכיון יעקב כהן, פ 112 - 145/17, מזב"י.
 'אברהם קריב ליעקב כהן, 29.3.1955, ארכיון יעקב כהן, פ 112 - 9\3, מזב"י.
 'אברהם קריב ליעקב כהן, 25.4.1956, ארכיון יעקב כהן, פ 112 - 145/17, מזב"י.
 'אגף התרבות ליעקב כהן, 2.4.1940, ארכיון יעקב כהן, פ 112 - 8/3, מזב"י.
 אלחנני, א"ח (1960). *שיחת סופרים*. ירושלים: ראובן מס.
 אליצדק, ב' (4.2.1938). על אכזבתו של מר יעקב כהן. *הירדן*.
 אלרועי, ג' (2021). *ארץ מקלט: ההגירה לארץ-ישראל, 1919-1927*. שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות.
 בן-אור-אוריאונובסקי, א' (1966). *תולדות הספרות העברית החדשה*, כרך שלישי. תל אביב: יזרעאל.
 גוברין, נ' (1989). *דבש מסלע: מחקרים בספרות ארץ-ישראל*. תל אביב: משרד הביטחון.
 גינוסר, פ' (1996). קהילת הסופרים העברים בארץ ישראל של ימי העלייה השלישית ויחסה לתנועת הפועלים. *עיונים בתקומת ישראל: מאסף לבעיות הציונות, היישוב ומדינת ישראל*, 6, 535-479.
 גלבר, י' (1990). *מולדת חדשה: עליית יהודי מרכז אירופה וקליטתם, 1933-1948*. ירושלים: יד בן-צבי.
 גלזמן, מ' (2018). *שירת הטבועים: המלנכוליה של הריבונות בשירה העברית בשנות החמישים והשישים*. חיפה: אוניברסיטת חיפה.
 ד"ר יהודה אבן-שמואל קופמן מנהל מחלקת התרבות בועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ-ישראל ליעקב כהן, 4.6.1937, ארכיון יעקב כהן, פ 112 - 8\3, מזב"י.
 ד"ר יהודה אבן-שמואל קופמן מנהל מחלקת התרבות בועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ-ישראל ליעקב כהן, 18.6.1937, ארכיון יעקב כהן, פ 112 - 8\3, מזב"י.
 ד"ר יהודה אבן-שמואל (קופמן) ליעקב כהן, 28.10.1937, ארכיון יעקב כהן, פ 112 - 8/3, מזב"י.
 ד"ר יהודה אבן שמואל (קופמן) ליעקב כהן, 4.8.1941, ארכיון יעקב כהן, פ 112 - 8/3, מזב"י.
 ד"ר יהודה אבן שמואל (קופמן) ליעקב כהן, 8.10.1941, ארכיון יעקב כהן, פ 112 - 8/3, מזב"י.
 ד"ר יהודה אבן-שמואל קופמן מנהל מחלקת התרבות בועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ-ישראל ליעקב כהן, 24.12.1942, ארכיון יעקב כהן, פ 112 - 8\3, מזב"י.
 ד"ר יהודה אבן-שמואל קופמן, מחלקת התרבות, הועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ-ישראל לקלוב פא"ן, ערב ראש השנה תרצ"ז, ארכיון יעקב כהן, פ 112-8/3, מזב"י.
 דר, י' (2016). *כחלוצים לפני המחנה הצעיר: שני דגמי חלוציות מתחרים בגירסא דינקותא של השומר הצעיר*. ישראל, 23, 331-315.
 'הועד המכין לקונגרס העברי אל יעקב כהן, ט"ז תמוז, תרס"ט (5 ביולי 1909), ארכיון יעקב כהן פ 4/8-112, מזב"י.
 'הועד הפועל של ההסתדרות הכללית ליעקב כהן, 30.11.1956, ארכיון יעקב כהן, פ 112-7/3, מזב"י.
 'הזמנה להשתתפות בכינוס הארצי ללשון ולתרבות, 16.9.1942, ארכיון יעקב כהן, פ 112 - 8/3, מזב"י.

- 'הזמנה ליטול חלק בהסברה למען הצלת יהודים מידי הנאצים, 19.9.1943', ארכיון יעקב כהן, פ 112 – 8/3, מזב"י.
- 'הזמנה ממערכת עיתון החי מפלגת פועלי ארץ-ישראל סניף תל-אביב, ליעקב כהן, 20.3.1944', ארכיון יעקב כהן, פ 112-7/3, מזב"י.
- 'המחלקה הפדגוגית המרכז לחנוך בהסתדרות הכללית ליעקב כהן, 21.7.1953', ארכיון יעקב כהן, פ 112-7/3, מזב"י.
- 'המחלקה לתרבות של ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל ליעקב כהן, 31.10.1934', ארכיון יעקב כהן, פ – 112 7/3, מזב"י.
- 'המרכז לחנוך בהסתדרות הכללית ליעקב כהן, 10.6.1952', ארכיון יעקב כהן, פ 112-7/3, מזב"י.
- 'המרכז לתרבות של ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ-ישראל ליעקב כהן, 9.1.1946', פ – 112 7/3, מזב"י.
- הסופר העברי בשורות המתגייסים. *הצפה*. 13.10.1942.
- העברי החדש, 1912, ספריית סוראסקי, אוניברסיטת תל-אביב.
- הרצאת המשורר יעקב כהן ב"אהל שם". *הארץ*. 19.4.1932.
- 'התחייבות למס חירום מאת יעקב כהן לשנת 1942', ארכיון יעקב כהן, פ 112 – 8/3, מזב"י.
- וואלינרוד, ר' (1961). החזון בשירת יעקב כהן. *בצרון, מ"ג*(ג), 130–134.
- 'ועדת התרבות הבינקיבוצית ליעקב כהן, 6.9.1943', פ – 112 7/3, מזב"י.
- זלטנרייך, י' (2020). יחידים בחברה היישובית המגויסת בתקופת המנדט: הרהורים ראשונים. בתוך א', גראוויס קובלסקי ו' וויץ (עורכים), *בין הפרטי לכללי בהתיישבות היהודית בארץ ישראל* (עמ' 19–45). חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- 'חיים אבשלום פרידמן, ועדת התרבות של מועצת פועלי תל-אביב ויפו בהסתדרות הכללית ליעקב כהן, 27.10.1938', ארכיון יעקב כהן, פ 112-7/3, מזב"י.
- 'חיים נחמן ביאליק ליעקב כהן, 3.11.1925', ארכיון יעקב כהן, פ – 112 25/17, מזב"י.
- חיפה, פגישה עם המשורר יעקב כהן. *דבר*. 2.11.1943.
- טוהר, ו' (2010). *אברהם בכבשן האש: מרד בעולם פגאני*. רמת-גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן.
- 'י. קלינוב, מנהל מחלקת ההסברה בסוכנות היהודית לארץ-ישראל ליעקב כהן, 23.2.1941', ארכיון יעקב כהן, פ 112 – 9\3, מזב"י.
- 'יהושע דרליץ' ליעקב כהן, 23.2.1935', ארכיון יעקב כהן, פ – 12 59/17, מזב"י.
- יעקב כהן – דיוקן עצמי (תמלול הקלטה מ-1959). *דחק*, י'. 2018. 55–58.
- 'יעקב כהן לחיים נחמן ביאליק, 15.10.1925', אגרות כהן יעקב, ארכיון בית ביאליק.
- 'יעקב כהן לחנה רבוצקי, 4.5.1949', 24594/1, גנזים.
- 'יעקב כהן לחנה רבוצקי, 17.6.1949', 24591-24613/1-219, גנזים.
- 'יעקב כהן לחנה רבוצקי, 27.11.1949', 219/15739, גנזים.
- 'יעקב כהן לחנה רבוצקי, 20.3.1953', 219/15739, גנזים.
- 'יעקב כהן לחנה רבוצקי, 8.3.1954', 219/24606/1, גנזים.
- 'יעקב כהן ליוחנן טברסקי, 13.9.1951', א- 151/52259-59, גנזים.
- 'יעקב כהן לשמעון הלקין, 16.5.1949', 175/329941/2, גנזים.
- 'יעקב כהן לשניאור זלמן אש, 6.4.1955', 4169/1 א – 193/89285-89329, גנזים.

- 'יעקב כהן לשניאור זלמן אש, 12.4.1955, '4169/1 א – 193/89285-89329, גנזים.
- 'יעקב כהן לשניאור זלמן אש, 17.5.1956, '4169/1 א – 193/89285-89329, גנזים.
- 'יעקב כהן לשניאור זלמן אש, 7.8.1956, '1 א – 193/89285, גנזים.
- 'יעקב כהן לשניאור זלמן אש, 2.9.1957, '4169/1 א – 193/89285, גנזים.
- 'יעקב כהן לשניאור זלמן אש, 12.5.1957, '4169/1 א – 193/89317, ארכיון גנזים.
- 'יעקב כהן לשניאור זלמן אש, 16.8.1958, '4169/1 א – 193/89285, גנזים.
- 'יעקב כהן לשניאור זלמן אש, 13.1.1959, '4169/1 א – 193/89285, גנזים.
- 'יצחק בן-צבי - פרוטוקול מהמסיבה בבית הנשיא לכבוד המשורר יעקב כהן, 27.9.1959, עמ' 4, פ – 1977/36, ISA-Privatecollections-YitzhakbenZviAr-000cm2r, גנזך המדינה.
- כרמי, ש' (1997). *עם אחד ושפה אחת: תחיית הלשון העברית בראייה בין-תחומית*. תל-אביב: הוצאת משרד הביטחון.
- ליבאי, ז' (24.3.1950). שיחה עם יעקב כהן. דבר.
- 'למועצה למען הלשון העברית, מאת: בן-ציון כץ, ארכיון יעקב כהן, פ 112 – 9\3, מזב"י.
- 'לשכת ההתגייסות בתל-אביב של הסוכנות היהודית לארץ-ישראל, ליעקב כהן, 25.10.1942, ארכיון יעקב כהן, פ 112 – 9\3, מזב"י.
- מבט אחורה מבט קדימה. דבר. 12.2.1960.
- מועצת רעננה פרסמה שמות המשתמטים. הבקר. 18.8.1941.
- 'מזכירות מפלגת פועלי ארץ-ישראל סניף תל-אביב ליעקב כהן, 28.2.1944, ארכיון יעקב כהן, פ 7/3-112, מזב"י.
- 'משה ראט מנהל סניף מחלקת התרבות בתל-אביב, הועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ-ישראל ליעקב כהן, 1.2.1942, ארכיון יעקב כהן, פ 112 – 8\3, מזב"י.
- 'משה ראט ליעקב כהן, 2.8.1942, ארכיון יעקב כהן, פ 112 – 8/3, מזב"י.
- 'משה ראט ליעקב כהן, 18.8.1942, ארכיון יעקב כהן, פ 112 – 8/3, מזב"י.
- נוימן, ב' (2009). *תשוקת החלוצים*. תל-אביב: עם-עובד.
- 'עודדה הררי ליעקב כהן, 11.1.1953, עמ' 1, ארכיון יעקב כהן, פ 112 – 17/69, מזב"י.
- פילובסקי, ו' (1997). מן הקנון הדתי אל המיתוס הציוני: מיתוס הדם והאש ומיתוס המנהיג המשיח. גלי עיון ומחקר, 6, 55-90.
- 'פנחס לוביאניקר [לבון], הועד הפועל של ההסתדרות הכללית ליעקב כהן, 20.6.1950, ארכיון יעקב כהן, פ 7/3-112, מזב"י.
- פרס, י' וליסצה, ס' (2008). קריטריונים של השתלבות: מקרה "העלייה הרוסית" של שנות ה-90. *מגמות, מה* (4), 669-695.
- פרסקי, ד' (13.1.1961). זכרונות על יעקב כהן. *הצפה*.
- 'צבי לוריא, מנהל המחלקה לעתונות ולהסברה בוועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ-ישראל ליעקב כהן, 14.11.1947, ארכיון יעקב כהן, פ 112 – 8\3, מזב"י.
- צחור, ז' (1987). *שורשי הפוליטיקה הישראלית*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- צחור, ז' (1998). מערכות הבחירות הראשונות והמפה הפוליטית. בתוך צ' צמרת וח' יבלונקה (עורכים), *העשור הראשון: תש"ח – תש"ח* (עמ' 27-40). ירושלים: יד בן-צבי.
- קופליביץ, י' (1950). *בדור עולה*. תל-אביב: מוסד ביאליק.

- קלזנר, י' (1953). *ישראל, לאן אתה הולך?*. ירושלים: דורות.
- קלזנר, י' (1956). *משוררי דורנו*. ירושלים: מאגנס.
- קליינמאן, מ' (31.7.1941). העברי החדש. *העולם*.
- 'קריאת מחלקת התרבות של הוועד הלאומי לכל עסקני התרבות בארץ, תרצ"ז, ארכיון יעקב כהן, פ 112 – 8\3, מזב"י.
- קרמר, ש' (5.6.1953). סופר וספר. *הארץ*.
- קרמר, ש' (1958). *חילופי משמרות בספרותנו*. תל-אביב: דביר.
- 'ש. אסף, המועצה לתכניות העבריות בשרות השדור בועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ-ישראל, ליעקב כהן, 20.2.1947, ארכיון יעקב כהן, פ 112 – 8\3, מזב"י.
- 'ש.ז. שרגאי, המועצה לתכניות העבריות בשרות השדור, הנהלת הוועד הלאומי, הוועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ-ישראל ליעקב כהן, 18.1.1946, ארכיון יעקב כהן, פ 112 – 8\3, מזב"י.
- שטיינר, מ' (1975). הקוסמוס והמולדת בשירתו של יעקב כהן (למלואת חמש-עשרה שנה למותו). *האומה*, 13, 420–412.
- 'שלום לוי, המזכיר הכללי, מרכז הסתדרות המורים בישראל, הוועד הפועל בהסתדרות הכללית לחבר יצחק שלו, 20.12.1959, ארכיון יעקב כהן, פ 112-7/3, מזב"י.
- 'שלום לוי, המזכיר הכללי, מרכז הסתדרות המורים בישראל, הוועד הפועל בהסתדרות הכללית לחבר יצחק שלו, 30.12.59, ארכיון יעקב כהן, פ 112-7/3, מזב"י.
- שמיר, ז' (1983). שיר הקונגרס של ביאליק "ראיתכם שוב בקוצר ידכם": בין המימסד הפוליטי ומימסד הספרות. בתוך מ' אורון (עורכת), *בין היסטוריה לספרות* (עמ' 112–133). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שפירא, א' (2000). ברל. תל אביב: עם עובד.
- שפירא, א' (2007). תפיסת התרבות של ברל כצנלסון, *קשר*, 35, 84–88.

- Berry, J. W. (2001). A Psychology of Immigration. *Journal of Social Issues*, 57(3), 615–631.
- Borjas, G. J., and Bronars, S. G. (1991). Immigration and the Family. *Journal of Labor Economics*, 9(2), 123–148.
- Cohen, M. (2003). A Preface to the Study of Modern Jewish Political Thought. *Jewish Social Studies*, 9(2), 1 – 27.
- Docquier, F., and Rapoport, H. (2012). Globalization, Brain Drain, and Development. *Journal of Economic Literature*, 50(3), 681–730.
- Dyal, J. A., and Dyal, R. Y. (1981). Acculturation, stress and coping. *International Journal of Intercultural Relations*, 5, 301–328.
- Easterlin, R. A. (1982). *Immigration*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Fermi, L. (1971). *Illustrious Immigrants: The Intellectual Migration from Europe, 1930–1941*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hoopes, R. (1994). *When the Stars Went to War: Hollywood and World War II*. New York: Random House.

- Johnson, H. (2013). We Will be Different! Ageism and the Temporal Construction of Old Age. *The Gerontologist*, 53, 198–204.
- Levenson, A. T. (2016). The "Triple Immersion": A Singular Moment in Modern Jewish Intellectual History? In J. H. Geller and L. Morris (Eds.), *Three-Way Street: Jews, Germans, and the Transnational* (pp. 46–65). Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Matsuzuka, Y., and Gérard, M. (2022). Student Mobility and Social Welfare: An Empirical and Theoretical Inquiry into the Social Impact of Skilled Migration. *Hitotsubashi Journal of Social Studies*, 53(1), 19–36.
- Meyers, E. (2004). *International immigration policy: A theoretical and comparative analysis*. Springer.
- Seltenreich, Y. (2015). *Secularism, Education, and Emotions: Cultural Tensions in Hebrew Palestine (1882–1926)*. New York: Peter Lang.
- Shapira, A. (2010). Hebrew Literature and the Creation of the Zionist Narrative. In Alina Molisak and Shoshana Ronen (Eds.), *Polish and Hebrew Literature and National Identity* (pp. 19–26). Warsaw: Elipsa.
- Sheffi, N. (2002). Israeli Education System in Search of a Pantheon of Heroes, 1948–1967. *Israel Studies*, 7, 62–83.
- Smither, R., and Rodriguez-Giegling, M. (1982). Personality, Demographics, and Acculturation of Vietnamese and Nicaraguan Refugees to the United States. *International Journal of Psychology*, 17(1), 19–25.
- Werses, S. (1989). The Hebrew Press and Its Readership in Interwar Poland. In Yisrael Gutman et al. (Eds.), *The Jews of Poland Between two World Wars* (pp. 312–333). Hanover: Tauber.